

ПРАВОВА ПРИРОДА ДОГОВОРУ ДОВІЧНОГО УТРИМАННЯ (ДОГЛЯДУ) THE LEGAL NATURE OF THE LIFETIME MAINTENANCE CONTRACT (CARE)

Погребняк М.В., аспірантка
кафедри цивільного права та процесу

Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

Метою цього дослідження є визначення правової природи договору довічного утримання (догляду), що зумовлено необхідністю надати вичерпну його характеристику як юридичного факту, визначити його місце в системі юридичних фактів і виділити спеціальні юридичні ознаки за якими слід відмежовувати цей договір від інших.

Правова природа договору довічного утримання (догляду) визначається таким чином: 1) метою укладення договору є відчуження права власності на майно та надання матеріального утримання (догляду); 2) відплатний характер; 3) реальний характер; 4) двосторонній; 5) строковий; 6) фідучіарний (довірчий) характер.

Встановлено особливості відплатного характеру договору довічного утримання (догляду): по-перше, договір є відплатний незалежно від того, чи сплачуються відчужувачеві платежі в межах наданого утримання; по-друге, відплатність договору не означає його еквівалентність, оскільки сторони на момент його укладення вже передбачають, що він буде безеквівалентним; за цим договором розмір зустрічного задоволення залишається для сторін не відомим, оскільки він залежить від тривалості дії договору та дати настання смерті відчужувача; по-третє, характер відплатності договору визначається вартістю майна та розміром наданого утримання.

Зроблено висновок, що договір довічного утримання (догляду) є реальним, оскільки за цим договором відчужувач передає (не зобов'язується передати) майно набувачеві, тому для його укладення обов'язковим є вчинення певної дії та наявності взаємної згоди про це.

Зроблено висновок, що двосторонні договори є взаємними, оскільки обов'язку однієї сторони завжди кореспондує право вимоги другої сторони та навпаки. За своїм змістовним наповненням категорія «взаємні» позначає «зустрічні» обов'язки, які відмінні від категорій «взаємне виконання зобов'язання» та «зустрічне виконання зобов'язання», що вказують на часовий момент у зобов'язальних правовідносинах.

Ключові слова: договір довічного утримання (догляду), правова природа, набувач, відчужувач, відплатний, реальний, двосторонній, взаємний, фідучіарний.

The purpose of this study is to determine the legal nature of the contract of lifelong maintenance (care), which is due to the need to provide a comprehensive description of it as a legal fact, to determine its place in the system of legal facts, and to identify special legal features by which this contract should be distinguished from others.

The legal nature of a lifetime maintenance (care) contract is determined as follows: 1) the purpose of concluding the contract is to alienate property ownership and provide material maintenance (care); 2) retaliatory character; 3) real character; 4) bilateral; 5) fixed-term; 6) fiduciary (trust) character.

Peculiarities of the retaliatory nature of the lifetime maintenance (care) contract have been established: firstly, the contract is retaliatory regardless of whether payments are made to the alienator within the limits of the provided maintenance; secondly, the reciprocity of the contract does not mean its equivalence, since the parties at the time of its conclusion already foresee that it will be non-equivalent; under this contract, the amount of counter satisfaction remains unknown to the parties, as it depends on the duration of the contract and the date of death of the alienator; thirdly, the nature of the repayment of the contract is determined by the value of the property and the amount of maintenance provided.

It was concluded that the contract of lifelong maintenance (care) is real, because under this contract the alienator transfers (does not undertake to transfer) the property to the acquirer, therefore, for its conclusion, it is mandatory to perform a certain action and to have a mutual agreement about it.

It was concluded that bilateral contracts are reciprocal, since the obligation of one party always corresponds to the right of claim of the other party and vice versa. According to its content, the category "mutual" denotes "reciprocal" obligations, which are different from the categories "mutual fulfillment of an obligation" and "reciprocal fulfillment of an obligation", which indicate a moment in time in the binding legal relationship.

Key words: lifetime maintenance (care) contract, legal nature, acquirer, alienator, retaliatory, real, bilateral, mutual, fiduciary.

Постановка проблеми. Юридична характеристика правового явища, що дозволяє розкрити його структуру, місце та значення поміж інших правових явищ, залежно від соціальної природи, визначається його правовою природою. Визначення правової природи правового явища дозволяє з'ясувати також правове підґрунтя, що неминуче впливає на його правову характеристику.

Договір є важливим правовим явищем у цивільному праві, оскільки має значення джерела права, що встановлює права та обов'язки для його учасників. Саме на підставі договору довічного утримання (догляду) виникають правовідносини між відчужувачем та набувачем, встановлюється індивідуальний правовий режим поведінки сторін. Необхідність з'ясування правової природи договору довічного утримання (догляду) зумовлено необхідністю надати вичерпну його характеристику як юридичного факту, визначити його місце в системі юридичних фактів і виділити спеціальні юридичні ознаки за якими слід відмежовувати цей договір від інших.

Стан опрацювання цієї проблематики. Розвідки загальних положень договору довічного утримання (догляду) у сучасній юридичній літературі України здійснили О.М. Великорода, М.Д. Пленюк, М.В. Ткаченко,

Н.Л. Цопіна, О.С. Яворська та інші вчені. Проте сьогодні існує низка теоретичних і практичних питань, пов'язаних із розумінням правової природи договору довічного утримання (догляду), що потребує самостійного наукового дослідження.

Метою статті є визначення правової природи договору довічного утримання (догляду).

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 744 ЦК України «за договором довічного утримання (догляду) одна сторона (відчужувач) передає другій стороні (набувачеві) у власність житловий будинок, квартиру або їх частину, інше нерухоме майно або рухоме майно, яке має значну цінність, взамін чого набувач зобов'язується забезпечувати відчужувача утриманням та (або) доглядом довічно» [1]. Із законодавчої дефініції можна зробити висновок, що метою укладення цього договору є відчуження права власності на майно та надання матеріального утримання (догляду). Цим самим визначається зміст договору довічного утримання (догляду) та підстави його припинення. Тобто договір довічного утримання (догляду) відноситься до групи цивільно-правових договорів про передачу майна у власність. Крім того для визначення правової природи договору довічного утримання має

значення з'ясування його юридичних ознак, що викликає поміж вчених низку суперечностей.

Специфіка договору довічного утримання (догляду) полягає у тому, що його укладення спрямоване на відплатну передачу відчужувачем майна у власність, оскільки його набувач зобов'язується забезпечувати відчужувача утриманням та (або) доглядом взаємн на набуття на праві власності майна. За твердженням О.С. Іоффе, не викликає жодного сумніву відплатний характер договору довічного утримання, оскільки кожна зі сторін одержує зустрічне задоволення [2, с. 310]. На думку В.О. Рясенцева, відсутність у договорі довічного утримання ціни у тому вигляді, в якому вона є у договорі купівлі-продажу, не є причиною для невизнання відплатного характеру договору, як і його недійсності [3, с. 23].

Подібні міркування у сучасній правовій літературі висловлює М.Д. Пленюк, що «будучи оплатним договором договір довічного утримання (догляду) фактично не включає в себе ціну в своєму традиційному розумінні, як істотну умову договору, адже матеріальне та нематеріальне забезпечення для відчужувача надаватиметься протягом усього його життя. До того ж, вартість переданого відчужувачем майна не має бути еквівалентною вартості надання послуг. Уся справа в тому, що за погодженням відчужувача та набувача у вартості майна та наданих послуг можуть бути розбіжності, які залежатимуть від тривалості життя відчужувача» [4, с. 37]. Пояснюючи відплатність договору довічного утримання (догляду) І.Й. Пучковська наголошує на те, що «не можна вести мову про еквівалентність переданого майна довічному утриманню, яке надасть набувач» [5, с. 50].

Таким чином, специфіка відплатного характеру договору довічного утримання (догляду) полягає у тому, що зустрічне майнове задоволення виражається лише в натуральній формі без будь-якої альтернативи щодо можливості його заміни грошовою формою. Недарма правовою підставою таких зобов'язальних відносин виступає договір, який називається договором довічного утримання (догляду). Саме у цьому полягає істотна відмінність договору довічного утримання (догляду) від договору ренти, де така альтернатива вибору надається законодавцем сторонам договору.

Разом з тим грошовий еквівалент все таки присутній у змісті договору довічного утримання (догляду), оскільки законодавець відносить до істотних умов договору грошову оцінку матеріального забезпечення, яке щомісячно має надаватися відчужувачеві. При цьому така грошова оцінка підлягає індексації у порядку, встановленому законом (ст. 751 ЦК України) [1].

Вищезазначене дозволяє виділити такі особливості договору довічного утримання (догляду): по-перше, договір є відплатний незалежно від того, чи сплачуються відчужувачеві платежі в межах наданого утримання; по-друге, відплатність договору не означає його еквівалентність, оскільки сторони на момент його укладення вже передбачають, що він буде безеквівалентним; за цим договором розмір зустрічного задоволення залишається для сторін не відомим, оскільки він залежить від тривалості дії договору та дати настання смерті відчужувача; по-третє, характер відплатності договору визначається вартістю майна та розміром наданого утримання.

Якщо питання про визнання відплатного характеру договору довічного утримання (догляду) не породжує поміж вчених додаткових міркувань, то найбільш жваві дискусії мають місце щодо визнання цього договору довічного утримання (догляду) реальним або консенсуальним, одностороннім або двостороннім (взаємним). Вирішення цієї дискусії має істотне практичне значення, оскільки дозволяє встановити момент укладення договору, тобто момент з якого у сторін виникають права та обов'язки.

Поняття консенсуального договору впливає зі змісту ч. 1 ст. 640 ЦК України: «Договір є укладеним з моменту одержання особою, яка направила пропозицію укласти

договір, відповіді про прийняття цієї пропозиції» [1]. При цьому процес узгодження волевиявлень сторін залежить від законодавчо встановленої форми досягнення між ними згоди з усіх істотних умов договору, тобто «умови про предмет договору, умови, що визначені законом як істотні або є необхідними для договорів даного виду, а також усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї із сторін має бути досягнуто згоди» (ст. 638 ЦК України) [1]. Така форма досягнення згоди визначається формою цивільно-правового договору: усна, письмова, нотаріальне посвідчення (ст. 639, ч. 3 ст. 640 ЦК України) [1].

Особливість реальних договорів полягає у тому, що для укладення договорів недостатньо однієї лише згоди сторін. Для укладення реальних договорів вимагається окрім згоди сторін з усіх істотних умов договору вчинення певних дій – передавання майна та інших дій (ч. 2 ст. 640 ЦК України) [1]. Відповідно реальний договір є укладеним «з моменту передавання відповідного майна або вчинення певної дії» (ч. 2 ст. 640 ЦК України) [1].

Пануючою у вітчизняній юридичній літературі є позиція щодо визнання реального характеру за договором довічного утримання (догляду) [6, с. 254; 7, с. 12]. На думку О.В. Розгон, договір довічного утримання (догляду) є реальним, тому передавання майна здійснюється на стадії його укладення [8, с. 40]. Відповідно, за твердженням вченої, сам факт передавання майна немає вагомого ефекту, оскільки фізичного передавання у власність майна за договором може взагалі не відбутися [8, с. 40]. Позицію щодо реального характеру договору довічного утримання (догляду) висловлює також І.Й. Пучковська. На думку вченої, «консенсуальність договору надавала б можливість набувачеві вимагати від відчужувача – сторони слабшої й тому потребує особливого захисту – передачі майна взаємн на довічне утримання (догляд). Реальна ж модель розглядуваного договору захищає відчужувача від такої вимоги. За таким договором майно передається набувачеві, так би мовити, сьогодні, а його еквівалент буде надано відчужувачеві в майбутньому, тобто впродовж тривалості його життя. Отже, для укладення договору довічного утримання (догляду) недостатньо зустрічної згоди сторін, а необхідна ще й передача майна набувачеві» [5, с. 49-50]. На думку М.Д. Пленюк, «вектор розуміння реальності договору довічного утримання (догляду) зміщено і цілком прийнятним є розуміння про ознаки консенсуальності цього договору, хоча б тому, що відповідно до ст. 640 ЦК України вважається укладеним з моменту його нотаріального посвідчення. У разі безальтернативної вимоги щодо його реальності, договірна конструкція довічного утримання (догляду) мала б містити чітку вказівку на момент укладення договору за прикладом ст. 1046 ЦК України» [4, с. 37]. Разом з цим вчена за правовими характеристиками відносить договір довічного утримання (догляду) до односторонніх, реальних, оплатних алеаторних, фідуціарних, договорів [4, с. 36].

Проаналізувавши позиції вчених з цього питання, І.О. Дзера виділила три обґрунтування на користь визнання цього договору реальним: «1) момент укладення договору довічного утримання пов'язаний з передачею майна; 2) договір набуває чинності з моменту його державної реєстрації і в цей же момент до набувача переходить право власності на будинок чи інше майно; 3) передача майна не становить обов'язку відчужувача і не є виконанням обов'язку, а є моментом укладення договору» [9, с. 185]. Крім того, вчена згадує позицію О.С. Іоффе, який у свій час стверджував про консенсуальний характер договору довічного утримання у тому випадку, коли його було належним чином оформлено; набувач за цієї умови мав надавати відчужувачу будинку утримання незалежно від передачі йому будинку [9, с. 184].

Окремими цивілістами (Р.А. Майданик та ін.) відстоюється позиція про можливість визнання договору

довічного утримання (догляду) консенсуальним, так і реальним, залежно від того, яке майно передається під забезпечення рентних платежів, тобто рухоме чи нерухоме [10, с. 348].

Викладена нами дискусія зумовлена тим, що законодавець у ст. 748 ЦК України зазначає, що «набувач стає власником майна, переданого йому за договором довічного утримання (догляду), відповідно до статті 334 цього Кодексу». Внаслідок цього «право власності у набувача майна за цим договором, який підлягає нотаріальному посвідченню, виникає у набувача з моменту такого посвідчення або з моменту набрання законної сили рішенням суду про визнання договору, не посвідченого нотаріально, дійсним» (ч. 3 ст. 334 ЦК України) [1], «права на нерухоме майно, які підлягають державній реєстрації, виникають з дня такої реєстрації» (ч. 4 ст. 334 ЦК України) [1]. Відповідно зі змісту наведених норм кодексу можна зробити висновок про консенсуальний характер договору довічного утримання. Однак, як слушно зазначає О.С. Яворська, «судова практика не звертає увагу на законодавчу дефініцію реального характеру договору довічного утримання і теоретичні дискусії з цього приводу, а керується положеннями ст.ст. 334, 640, відсилочної норми ст. 748 ЦКУ і вирішує спір, виходячи з консенсуальності договору» [11, с. 6]. На думку О.С. Яворської, яку ми підтримуємо, поділ договорів на реальні та консенсуальні не може залежати ні від виду майна, ні від способів його передання. Ключовим моментом у вирішенні дискусії щодо правової природи договору, вважає вчена, має бути позиція законодавства, згідно якої щодо договору довічного утримання (догляду) застосовується «словесна формула «передає», що характерно для реальних договорів» [11, с. 5]. Разом з цим вчена наголошує, що «конструкція договору довічного утримання як реального договору сприяє захисту інтересів більш слабкої сторони договору – відчужувача і в такий спосіб збалансовує, вирівнює статус сторін» [11, с. 5]. Подібну позицію висловлює й З.В. Ромовська: «Відчужувач, згідно зі статтею 744 ЦК, *передає*... Це слово засвідчує, що договір довічного утримання є реальним» [12, с. 431].

Вищезазначене дозволяє зробити висновок про те, що договір довічного утримання (догляду) є реальним, оскільки за цим договором відчужувач передає (не зобов'язується передати) майно набувачеві, тому для його укладення обов'язковим є вчинення певної дії та наявності взаємної згоди про це.

За характером розподілу прав та обов'язків між сторонами у зобов'язанні, що виникло з договору, виділяють односторонні та двосторонні договори [13, с. 624]. У ст. 626 ЦК України законодавець розкриває односторонній договір як такий, за яким «одна сторона бере на себе обов'язок перед другою стороною вчинити певні дії або утриматися від них, а друга сторона наділяється лише правом вимоги, без виникнення зустрічного обов'язку щодо першої сторони» (ч. 2) [1], а двосторонній як договір, «якщо правами та обов'язками наділені обидві сторони договору» (ч. 3) [1]. Відповідно вже за двостороннім договором у другій стороні виникає зустрічний обов'язок щодо першої сторони.

Слід зазначити, що законодавець уперше в ЦК України вказав на ознаку двостороннього договору як виникнення в другій стороні зустрічного обов'язку щодо першої сторони. При цьому категорію «зустрічний обов'язок» не слід розуміти у значенні «зустрічного виконання зобов'язання», що вказує на часові межі виконання зобов'язання. Відповідно до ч. 2 ст. 538 ЦК України «при зустрічному виконанні зобов'язання сторони повинні виконувати свої обов'язки одночасно, якщо інше не встановлено договором, актами цивільного законодавства, не випливає із суті зобов'язання або звичаїв ділового обороту» [1]. Слід підтримати висловлення А.Л. Ткачука,

що «права та обов'язки сторін у двосторонніх договорах завжди взаємопов'язані між собою, є зустрічними: те, що для однієї сторони є обов'язком, складає зміст права вимоги другої сторони» [14, с. 444]. Це означає, що «поки одна сторона не виконає свій обов'язок, інша сторона не може реалізувати своє право» [14, с. 444]. Така позиція є правильною, оскільки вирішує тривалі дискусії поміж вчених щодо моменту виконання сторонами обов'язків, покладених договором, що спричинило появу думок про відмінність двосторонніх і взаємних договорів, де за взаємним договором обов'язки покладають на кожного контрагента.

У двосторонніх договорах, на думку О.С. Іоффе, виникає питання про черговість виконання контрагентами покладених на них обов'язків. За загальним правилом обидва контрагенти повинні виконати свої обов'язки одночасно, та послідовно, однак кожна сторона має право відмовитися від виконання на користь іншої сторони, поки не відбудеться зустрічне виконання [2, с. 83].

Вважаємо, що дискусія щодо розмежування двосторонніх і взаємних договорів спричинена законодавчою позицією у радянських цивільних кодифікаціях. У примітці до ст. 139 ЦК УРСР 1922 р. зазначено, що «двостороннім визнається договір, за яким обидві сторони *взаємно* (курсив наш) беруть на себе зобов'язання», тобто двосторонній договір визнається взаємним [15]. Надалі згідно ст. 171 ЦК УРСР 1963 р. відсутнє визначення двостороннього договору, однак застосовується поняття «виконання взаємних зобов'язань» у розумінні щодо часового моменту їх виконання: «взаємні зобов'язання за договором повинні виконуватися одночасно, якщо з закону, договору або змісту зобов'язання не випливає інше» [16].

У тлумачних словниках української мови слово «взаємний» пояснюють, як зв'язок, «який однаково виявляється з обох сторін, між ким-, чим-небудь по відношенню один до одного; обопільний» [17, с. 345; 18]. Водночас слово «обопільний» позначає «1. Спільний для обох сторін; взаємний. 2. Однаковий з обох боків; двосторонній» [17]. Тобто мова йде про однакове для сторін зв'язку (у нашому випадку договірних правовідносин), що виявляється в однакових симетричних правах та обов'язках – для однієї сторони є право вимоги, а для іншої це обов'язок, та навпаки.

Слід зазначити, що за правом Стародавнього Риму двостороннє зобов'язання називали синалагматичним (симетрично двостороннє), де двосторонні договори «*contractus bilaterales*» породжували взаємні вимоги та взаємні зобов'язання (кредитор однієї вимоги був боржником за одним боргом, а боржник першої вимоги – кредитором другої), тому називалися синалагматичними [19, с. 369; 20, с. 237]. Отже, синалагматичним визнавали лише двостороннє зобов'язання, якому властивим була розмірність у правах і обов'язках обох сторін, де права однієї сторони віддзеркалювалися в обов'язку другої сторони.

Вищезазначене дозволяє зробити висновок про те, що двосторонні договори є взаємними, оскільки обов'язку однієї сторони завжди кореспондує право вимоги другої сторони та навпаки. За своїм змістовним наповненням категорія «взаємні» позначає «зустрічні» обов'язки, які відмінні від категорій «взаємне виконання зобов'язання» та «зустрічне виконання зобов'язання», що вказують на часовий момент у зобов'язальних правовідносинах.

На думку О.В. Розгон, договір довічного утримання є односторонньо зобов'язуючим, оскільки набувач за цим договором наділений лише обов'язками з утримання відчужувача, а відчужувач має право вимагати надання такого утримання і не несе жодних обов'язків за договором [8, с. 40]. Подібної позиції притримується І.Й. Пучковська, яка зазначає, що «після завершення процедури передачі майна набувачеві, відчужувач не несе ніяких обов'язків, а має лише право вимагати від набувача довічно надавати

йому утримання (догляд), то даний договір слід вважати одностороннім» [5, с. 50].

Протилежну викладеній позицію зайняла М.Д. Пленюк, яка, «з огляду на обраний європейський напрям удосконалення цивільного законодавства та свободу договору, вважає правомірним й, наприклад те, що договір довічного утримання (догляду) може передбачати відчуження частини нерухомого майна, при цьому може бути встановлено певні обов'язки відчужувача щодо спільного користування частинами нерухомого об'єкта, а також його подальше відчуження іншої частини об'єкта, який належить відчужувачу. Отже, при вирішенні питання односторонності чи двосторонності цього договору насамперед має значення його зміст» [4, с. 37].

Вважаємо більш переконливим обґрунтування О.А. Підпригори про приналежність договору довічного утримання ознаки двосторонності, оскільки набувач має право вимагати розірвання договору довічного утримання [21, с. 321].

У юридичній літературі вчені віднесли договір довічного утримання (догляду) до триваючих договорів, оскільки він «зберігає силу до моменту смерті відчужувача і вимагає систематичного виконання набувачем своїх обов'язків (надання матеріального забезпечення у вигляді житла, харчування, необхідної допомоги тощо) [8, с. 40;

5, с. 5022; с. 60-61]. При цьому, як зауважує О.В. Розгон, із суті зобов'язання з договору довічного утримання випливає, що неможливо достроково виконати зобов'язання за договором довічного утримання [8, с. 40].

Договір довічного утримання (догляду) має фідучіарний характер. Як слушно зазначає Є. Шинкарьова, «довірчі права й обов'язки» виступають тим елементом, який концентрує в собі прояви довіри й сподівань учасників правовідносин, що детермінують виокремлення відповідних зобов'язань в окремий специфічний вид цивільних правовідносин» [23, с. 214]. Таким чином, вважає вчена, «у цивілістичній доктрині поглиблюється розуміння змісту суб'єктивних цивільних обов'язків» [23, с. 214]. У зв'язку з такою кваліфікацією цього договору у цивільних кодифікаціях багатьох зарубіжних країн сторонам надається право на розірвання договору, якщо внаслідок порушення договірних зобов'язань взаємовідносини сторін стали незносними (ст. 949 ЦК Грузії, ст.ст. 2104, 2193 ЦК Латвії, ст. 1231 ЦК Молдови та ін.).

Висновки. Правова природа договору довічного утримання (догляду) визначається таким чином: 1) метою укладення договору є відчуження права власності на майно та надання матеріального утримання (догляду); 2) відплатний характер; 3) реальний характер; 4) двосторонній; 5) строковий; 6) фідучіарний (довірчий) характер.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356.
2. Иоффе О.С. Советское гражданское право: в 3 томах. Т.3. Л.: Изд-во Ленингр.ун-та 1965. 347 с.
3. Рясенцев В. Договор об отчуждении имущества на условия пожизненного пользования. *Социалистическая законность*. 1945. № 1-2. С. 15-23.
4. Пленюк М.Д. Договір довічного утримання (догляду): виникнення, формування, правові характеристики. *Нове українське право*. 2021. Вип. 2. С. 35-42.
5. Пучковська І.І. Щодо загальної характеристики договору довічного утримання (догляду). *Проблеми законності*. 2009. № 105. С. 49-56.
6. Цивільне право України : в 2-х т. Т. 2. Підручник / за ред. Є.О. Харитонов, 2008. 872 с.
7. Великорода О. М. Договір довічного утримання: автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03. Івано-Франківськ, 2006. 25 с.
8. Розгон О.В. Теоретичні та практичні аспекти виконання договору довічного утримання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 2. С. 39-42.
9. Договірне право України. Особлива частина : навч. посіб. / Т.В. Боднар, О.В. Дзера, Н.С. Кузнецова та ін.; за ред. О.В. Дзери. К. : Юрінком Інтер, 2009. 1200 с.
10. Майданик Р.А. Аномалії в цивільному праві України. К.: Юстиніан, 2007. 1008 с.
11. Яворська О.С. Договір довічного утримання: проблеми теорії та практики застосування. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 3. С. 1-12.
12. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Договірне право. Академічний курс. Львів. : ПАІС, 2020. 464 с.
13. Цивільне право України : підручник : у 2 кн. / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. Кн. 1. К. : Юрінком Інтер, 2002. 720 с.
14. Цивільний кодекс України : Науково-практичний коментар / за ред. Є. О. Харитонов, О. М. Калітенко . Х. : ТОВ «Одісей», 2003. 856 с.
15. Гражданский кодекс УССР: утвержденный Всеукраинским Центральным Комитетом 16-го декабря 1922 г. Харьков : Издание Народного Комиссариата Юстиции, 1923. 131 с.
16. Цивільний кодекс Української РСР від 18 липня 1963 року (зі змінами та доповненнями). *Бюлетень законодавства і юридичної практики України*. 1999. № 1.
17. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К. : Наукова думка, 1970–1980. Т. 1. Т. 5. С. 345.
18. Словник. Портал української мови та літератури. <https://slovyk.ua/index.php?swrd=%D0%B2%D0%B7%D0%B0%D1%94%D0%BC%D0%BD%D1%96>
19. Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право: підручник. К. : Юрінком Інтер, 2003. 512 с.
20. Гринько С. Д. Деліктні зобов'язання римського приватного права : поняття, система, рецепція : монографія / за наук. ред. Є. О. Харитонов. Хмельницький : Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2012. 724 с.
21. Цивільний кодекс України України: Науково-практичний коментар: у 2 ч. / За заг. ред. Я.М. Шевченко. К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. Ч. 2. 896 с.
22. Куртакова А.О., Лаптош М.В. Договір довічного утримання : питання теорії. *Трипільська цивілізація*. 2012. № 8. С. 58-62.
23. Є. Шинкарьова . Категорія «фідучія» в сучасному цивільному праві України. *Юридичний вісник*. 2020. № 4. С. 210-216.